

A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében

1. Az anyanyelvhez való pozitív nyelvi attitűdnek kisebbségi helyzetben anyanyelv-megtartó szerepe van. A határon túli magyarok többségének esetében az anyanyelvhez való viszonyulás egyet jelent az anyanyelvjáráshoz való viszonyulással, hiszen magyar nyelvhasználati színtereinek korlátozottsága miatt a legtöbb beszélő anyanyelve egyetlen változatát, valamely nyelvjárást beszéli. Ennek a változatnak a megítélése pedig (az erre vonatkozó kutatások szerint is) a magyar nyelvterületen nem kedvező. A fiatalok iskolába kerülésénél azt tapasztalhatják, hogy eddig használt nyelvváltozatukkal szemben nemcsak az államnyelv áll, hanem a magasabb presztízsű magyar köznyelv is. Nem megfelelő iskolai oktatás következtében is sérülhet nyelvi otthonosságérzésük, s ez a nyelv-megtartás szempontjából káros. Az anyanyelv megtartását elősegítő hatékony módszerek kidolgozása érdekében szükséges, hogy átfogó képet kapjunk a jelenlegi helyzetről.

A 2005/2006-os tanévben kérdőív-felmérést végeztem a Munkácsi járás magyar tannyelvű oktatási intézményeiben, ahol a kilencedikes (ez Kárpátalján az általános iskola utolsó osztálya) és az érettségi előtt álló fiatalokat kérdeztem anyanyelvükhöz, a nyelvjárásokhoz való viszonyulásukról, illetve a köznyelvi norma ismeretéről. (Kárpátalja oktatási intézménytípusairól lásd BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ–OROSZ 2001.) A kérdőív összeállításánál figyelembe vettem a korábbi hasonló témájú tanulmányokat, illetve saját gyűjtéseim során szerzett tapasztalataimat. Ebben a dolgozatban öt kérdés alapján vizsgálom a csoport nyelvjárásokhoz, nyelvjárási beszélőkhöz való viszonyát.

2. A vizsgált csoportról. A 2001-es népszámlálás adatai alapján a Munkácsi járásban 19 846 magát magyarnak valló személy él (MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 26). Összesen 4 középfokú iskolában szerezhetnek érettségit magyar nyelven a fiatalok: a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskolában, a Barkaszoói Középiskolában, a Derceni Középiskolában, valamint a munkácsi katolikus Szent István Líceumban. Ez utóbbiba Kárpátalja egész területéről felvételiznek jó képességű tanulók.

A munkácsi tanítóképzőbe az általános iskola 9. osztályának elvégzése után kerülhetnek a tanulók, s a negyedik év végén középfokú tanítói végzettséget kapnak. Fontosnak tartottam, hogy velük is kitöltessem kérdőívemet. Érdekelt,

hogyan ugyanannak a korosztálynak a képviselői másként vélekednek-e az anyanyelvhez kapcsolódó kérdésekről, ha a későbbiekben rájuk vár a felnövekvő nemzedék oktatása.

A kérdésekre összesen 170 tanuló válaszolt, 43%-uk kilencedikes, 57%-uk érettségi előtt áll, 106 (62,5%) nő, 64 (37,5%) férfi. 65%-uk (109 személy) faluban, 35%-uk (60 személy) városban él. Ez arányaiban megegyezik azokkal a számokkal, amelyek a magyarság településtípus szerinti eloszlására vonatkoznak (MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 24). A válaszadók 87%-a (148 személy) magyar, 9%-a (15 személy) ukrán, 1 személy orosz, 3 pedig két anyanyelvűnek vallotta magát. Mivel felmérésemben nem rétegzett mintát kérdeztem, az ő válaszaikat is figyelembe veszem a feldolgozásnál.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICKÓ ISTVÁN egy vizsgálatában rámutatott, hogy összefüggés figyelhető meg a kárpátaljai fiatalok nyelvhasználata és iskolájuk típusa, valamint a magyar nyelvből szerzett érdemjegyük között (2004). A munkácsi járásban a kárpátaljai iskolatípusok mindegyike (falusi, városi, felvételiztető) képviseltetve van, így lehetőségem van azt is megvizsgálni, hogy a nyelvjárási attitűd kapcsán is megfigyelhetőek-e ezek az összefüggések. A kérdőívet kitöltő tanulók 44%-a falusi, 30%-a városi, 11%-a felvételiztető iskola, 15%-a a tanítóképző diákja. A válaszadó tanulók 55%-a pozitív, 20,5%-a negatív érdemjeggyű.

3. A kérdések és a kapott válaszok. Mielőtt a nyelvjárásokhoz, nyelvjárási beszélőkhöz való viszonyulásra vonatkozó kérdéseket feltettem, első kérdésem a nyelvjárás fogalmára vonatkozott: *Mit nevezünk nyelvjárásnak (tájnyelvnek vagy tájszólásnak)?* Így kiderül, tudják-e egyáltalán a fiatalok, miről kérdezem őket. A lakóhely típusa szerinti megoszlásban a következőképpen alakulnak az eredmények:

lakóhely típusa	írt választ	nem írt választ
falu	82 (76%)	26 (24%)
város	33 (55%)	27 (45%)
összesen	116 (68%)	54 (32%)

$$\text{khi-négyzet} = 10,145, \text{ df} = 2, \text{ p} < 0,01$$

A falusiak jóval nagyobb arányban válaszoltak erre a kérdésre. A városiak feltételezhetően nem érzik magukénak ezt a változatot, így kevésbé tudják megfogalmazni a lényegét. A meghatározások legtöbbször saját megfigyeléseiken alapul, kevés az, amely a nyelvjárások területiségére és változatjellegére egyaránt utal. Vannak, akik a tájszavak használatát emelték ki, vannak, akik régiként, eredetiként emlegetik. Sok az olyan vélemény is, amely szerint ezek helytelen, csúnya változatai a magyar nyelvnek. Néhányat közlök közülük: „Egy adott közösségen belül, mely adott településhez fűződik, egységesen kialakult és használt, az irodalmi nyelvtől eltérő beszédforma”, „Egy vagy több település eltérő nyelv-

használatát vagy tájszólását más környezethez (város, település) képest”, „A szótári szavak különböző módosulatai, amelyek adott régiókra jellemzőek — ez a tájszólás”, „A többség által használt, általánosan elfogadott nyelvjárástól eltérő beszéd. (A szó értelme ugyanaz, de más a hangzása, s esetleg az írása is)”, „Egy adott településnek a sajátos beszédmódját. Általában olyan szavakat használnak, melyek furcsák a nem tájszólásban beszélőknek. Szinte zavarják az ember fülét”, „Ami a nép körében keletkezett”, „Nyelvjárásnak nevezzük az olyan beszédet, ami régebbi időkből fennmaradt, és még a mai napig is használják”, „Azt a folyamatot, amely idők során alakult ki és több ember »szájából« ered”, „A régi és csúnya beszédet”, „Tájnnyelvnek vagy tájszólásnak azt nevezzük, amikor magyar nyelvet nem helyesen beszélnek, pl. i-betűsen ejtik ki a szavakat”, „Azt, amikor az emberek nem jól ejtik ki a szavakat”, „Amikor nem szépen beszélnek, hanem falusiul”, „Nyelvjárásnak azt nevezzük, amikor valamilyen népcsoport parasztosan beszél, vagy amikor nem úgy mond ki szavakat, ahogy azt a nyelv megkívánja”, „Hát szerintem azt, mikor egy bizonyos szót nem úgy ejtünk, ahogyan kellene, hanem más módon”.

A khi-négyzet-próba alapján elmondható, hogy a iskola típusa szerint is lényeges különbségek mutatkoznak: a tanítóképző hallgatóinak 92%-a, a falusi iskolások 77%-a, a felvételiztető líceum tanulóinak 63%-a tisztában van a nyelvjárások fogalmával, míg a városi iskolában csak huszonhárman (45%) válaszoltak erre kérdésre (khi-négyzet = 22,200, df = 3, p < 0,000). Nem meglepő, hogy ennél a kérdésnél szembevető a különbség a pozitív és a negatív érdemjegyű fiatalok válaszlási aránya között: a jobb tanulók 80%-a írt választ erre a kérdésre, míg a kevésbé jó tanulóknak csak 48%-a (khi-négyzet = 23,999, df = 2, p < 0,000).

A második kérdés ez volt: *A te településeden beszélnek valamilyen nyelvjárást?* Gyűjtéseim során gyakran találok azzal a jelenséggel, amelyre IMRE SAMU már 1963-ban utal egyik cikkében. Idős, falusi adatközlőim gyakran hangoztatták, hogy náluk nem beszélnek nyelvjárásban, csak a szomszéd faluban. Ők „kulturálisan”, „irodalmi nyelven” beszélnek. Érdekelt, hogy a 15–18 éves korosztály hogyan vélekedik erről, ezért tettem fel ezt a kérdést.

lakóhely típusa	igen	nem
falu	73 (67%)	34 (31%)
város	19 (32%)	35 (58%)
összesen	93 (55%)	69 (41%)

Khi-négyzet = 22,156, df = 4, p < 0,000 (szignifikáns)

Az eredmény: a falusi tanulóknak csak 67%-a mondja azt, hogy lakóhelyén beszélnek nyelvjárásban. Ennek oka valószínűleg ugyanaz, mint a fent említett esetekben: saját környezetük beszédmódját helyesnek, a köznyelvhez hasonlóan tartják. Az oktatási intézmény típusa szerinti eltérések ennél a kérdésnél is

lényegesek: a falusi iskolákban 76%, a városiban 49%, a líceumban 21%, a tanítóképzőben 28% vallotta azt, hogy lakóhelyén beszélnek valamilyen nyelvjárást (khi-négyzet = 45,451, $df = 6$, $p < 0,000$). Ezek az arányok azért is meglepőek, mert mind a líceumban, mind a tanítóképzőben főleg falusi fiatalok tanulnak. Így feltételezhető, hogy a falu lakói valójában beszélnek valamilyen nyelvjárást, hiszen ahogy G. VARGA GYÖRGYI írja egyik tanulmányában: „A vélemény és a gyakorlat között igen gyakran tapasztalható diszharmónia” (1990: 179). A pozitív osztályzatú adatközlőknek csak 49%-a vallja azt, hogy településükön beszélnek nyelvjárásban, míg a negatív érdemjegyűek 69%-a nyilatkozott így (khi-négyzet = 10,58, $df = 4$, $p < 0,05$). Erre a kérdésre jóval nagyobb arányban válaszoltak ezek a fiatalok, mint a nyelvjárás fogalmára vonatkozó kérdésre. Ebből arra következtethetünk, hogy annak ellenére, hogy nem tudják megfogalmazni, mi a nyelvjárás, felismerik ezt a változatot.

A fenti eredmények függvényében érdemes megnéznünk, hogyan alakul a harmadik kérdésre: *Te beszélsz nyelvjárásban?* kapott válaszok aránya:

lakóhely típusa	igen	nem
falu	47 (43%)	59 (54%)
város	10 (17%)	48 (80%)
összesen	58 (34%)	107 (63%)

Khi-négyzet = 14,039, $df = 4$, $p < 0,01$ (szignifikáns)

Az itt kapott igen válaszok aránya még az előzőhöz képest is meglepően alacsony. A számok alapján még azok a fiatalok is úgy érzik, nem beszélnek nyelvjárásban, akik az előzőekben azt vallották, hogy náluk használnak nyelvjárást, illetve tisztában vannak a nyelvjárások fogalmával.

Ha iskolatípusok szerinti megoszlásban nézzük az adatokat, kiderül, hogy legkisebb arányban azoknak az iskoláknak a tanulói adtak igen választ, ahová felvételi alapján kerülnek be jó képességű fiatalok. A líceumban egyetlen ember (5%) mondja azt, hogy beszél nyelvjárásban, a tanítóképzőben pedig csak 20%. Legnagyobb arányban a falusi iskolákban kaptam igen válaszokat (48%) (khi-négyzet = 19,674, $df = 6$, $p < 0,01$).

A válaszok alakulása a magyar nyelvből szerzett osztályzattal nem mutat lényeges összefüggést: a pozitív osztályzatúak 32%-a, a negatív osztályzatúak 40,5%-a vallja magát nyelvjárású beszélőnek.

Ezek után tanulságos a negyedik kérdésre adott válaszok alakulása: *Hogyan vélekedsz azokról az emberekről, akik mindig és mindenhol nyelvjárásban beszélnek?*

lakóhely típusa	helyesnek tartom	elfogadhatónak tartom	nem tartom helyesnek
falú	24 (22%)	58 (53%)	22 (20%)
város	3 (5,0%)	33 (55%)	14 (23%)
összesen	27 (16%)	91 (54%)	36 (21%)

Khi-négyzet = 22,943, df = 6, p < 0,001 (szignifikáns)

A válaszadók több mint a fele nem nyilatkozott egyértelműen sem pozitívan, sem negatívan a nyelvjárási beszélőkről, inkább egyfajta elnéző jóindulatról valának indoklásaik.

Elfogadhatónak tartom, mert: „*az a személy nem választhatta meg, hogy hová születik*”, „*az idősebbek körében ez megszokott*”, „*hát így tanulták meg a nyelvet, és így hiszik helyesnek*”, „*nehéz átkapcsolni »rendes« stílusba*”, „*ők így tanulták meg az anyanyelvüket, és nekik ez a helyes*”, „*tisztelem a hagyományok hordozóit*”, „*így nem halnak ki a tájszólások*”. A városi tanulók 17%-a erre a kérdésre nem adott választ, 23%-uk egyértelműen helytelennek minősítette. A falusiak között szinte egyformán oszlik meg a helyeslő és a helytelenítő válaszok aránya.

Helyesnek tartom, mert: „*a nyelvjárást én szépnek találom*”, „*örökség és ezzel tisztelik elődeiket*”, „*mindenkivel meg tudják értetni magukat és beszédüket*”, „*ha egyszer úgy beszél, akkor azt ne szégyellje, hanem vállalja fel*”, „*nem tagadják le, honnan valók*”, „*ne játssza meg magát*”, „*ha megpróbálnának másképp beszélni, rosszul sülné el*”.

Nem tartom helyesnek, mert: „*a magyar nyelvet a magyar nyelvhez illően kell beszélni*”, „*az olyan kultúrátalan, ha valaki úgy beszél*”, „*egy komoly társaságba nem illik*”, „*ha egyszer magyarnak tartjuk magunkat, akkor igazi magyar nyelven beszéljünk*”, „*sok olyan szót használnak, ami nincs a magyar nyelvben*”, „*valahol szépirodalmi nyelven kell megszólalni*”, „*bizonyos helyeken másképp beszélünk, mint otthon*”, „*nem beszélhetünk egyformán egy falusi kocsmában és egy fővárosi hivatalban*”.

Az előző kérdéseknél kapott eredményeket figyelembe véve nem meglepő az iskolák típusa szerinti megoszlás: legnagyobb arányban a felvételiztető iskola (32%) és a tanítóképző (28%) tanulói helytelenítik, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárásban beszél, míg a falusi iskolában így a válaszadóknak csak 16%-a nyilatkozott (khi-négyzet = 23,891, df = 9, p < 0,01). Lényeges a különbség, ha az érdemjegy szerinti megoszlásban nézzük az adatokat: a pozitív osztályzatúak 26%-a egyértelműen helyteleníti, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárásban beszél, a negatív osztályzatúaknak csak 7%-a jelölte ezt válaszként (khi-négyzet = 27,988, df = 6, p < 0,000).

A tanulók indoklása között is szerepel az a vélemény, hogy nem beszélhetünk minden helyzetben egyformán. Rákérdeztem, hogy hol tartják zavarónak és hol nem a nyelvjárási beszédet. Az alábbi eredményeket kaptam:

beszédszintér	egyáltalán nem zavar	kicsit zavar, de elfogadhatónak tartom	nagyon zavar, elfogadhatatlannak tartom
család	114 (67%)	36 (21%)	11 (7,0%)
baráti kör	85 (50%)	63 (37%)	16 (9,0%)
iskola	73 (42%)	71 (42%)	19 (11%)
üzlet	58 (34%)	69 (41%)	34 (20%)
nyilvános beszéd	44 (26%)	51 (30%)	67 (39%)
templom	64 (38%)	60 (35%)	40 (23%)
televízió, rádió	42 (25%)	48 (28%)	74 (44%)

Látható, hogy a fiatalok a nyelvjárási beszédet leginkább családi és baráti körben tartják elfogadhatónak, legkevésbé pedig a televízióban, rádióban. Lényeges eltérés figyelhető meg a falusi és a városi adatközlők ítélete között. A városi fiatalok jóval nagyobb arányban tartják elfogadhatatlannak a nyelvjárási beszédet családban (12%), baráti körben (22%), üzletben (32%), nyilvános beszédben (47%), mint a falusiak. Közülük csak 4%-ot zavar ez a nyelvváltozat a családban és baráti körben (khi-négyzet = 25,893, df = 6, p < 0,000), 13%-ot üzletben (khi-négyzet = 17,133, df = 8, p < 0,05), 35%-ot nyilvános beszédben (khi-négyzet = 15,883, df = 6, p < 0,05).

Az iskola, a templom és a média nyelvhasználatának megítélése kapcsán nem figyelhető meg szignifikáns különbség a különböző lakóhelyű fiatalok válaszaik között.

Az iskola típusa alapján nézve viszont egy kivétellel (templom) mindegyik esetben lényeges a különbség a négy csoport véleménye között. A nyelvjárási beszéd legkevésbé a falusi iskolák, leginkább a felvételiztető iskolák tanulóit zavarja. A leendő tanítók legtöbbször (52%) egyáltalán nem zavarja a nyelvjárási beszéd baráti körben, de a család kapcsán így csak 21%-uk, az iskola kapcsán 16%-uk, az üzlet esetében 20%-uk nyilatkozott. Őket is nyilvános beszédben és a médiában zavarja leginkább ez a nyelvváltozat.

A pozitív és a negatív érdemjegyű tanulók (a családi kivétellel) nagyon eltérően vélekednek arról, hol zavaró a nyelvjárási beszéd és hol nem. A kevésbé jó tanulók több mint fele mindegyik szintér kapcsán azt vallotta, hogy egyáltalán nem zavarja, ha ezt a nyelvváltozatot hallja. A magyar nyelvből jó osztályzatú fiatalok viszont sokkal árnyaltabban nyilatkoztak erről. Több helyen (iskolában (50%), üzletben (50%), templomban (38%) csak kicsit zavarja őket ez a beszédmód, de még elfogadhatónak tartják. Nyilvános beszédben (46%) és a médiában (52%) viszont nagyon zavaró számukra.

Az eddig látott adatok alapján úgy tűnik, hogy a válaszadók körében a nyelvjárásoknak, beszélőiknek nincs nagy presztízse. Tudjuk azonban, hogy az alacsony presztízű változatok esetében is beszélhetünk egyfajta rejtett presztízsről, amit az érzelmi kötődés alakít. A következő, az ötödik kérdéssel erre az érzelmi viszonyulásra kérdeztem rá: *Sajnálád, ha kivesznének a nyelvjárások?*

lakóhely típusa	igen	nem
falu	66 (61%)	34 (31%)
város	19 (32%)	30 (50%)
összesen	86 (51%)	64 (38%)

Khi-négyzet = 14,340, df = 4, p < 0,01 (szignifikáns)

Érdekes módon a tanulók 12%-a nem válaszolt erre a kérdésre. A tanulók fele sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások. A falusiak nagyobb arányban nyilatkoztak így, a városiaknak csak 38%-a. Válaszaikat a következőkkel indokolták:

Sajnálám, mert: „a nyelvjárás szép hagyomány”, „a nyelvet valamennyire szépítik a nyelvjárások”, „a nyelvjárás széppé és érdekessé és színessé teszi a magyar nyelvet”, „a városomban elveszne a kultúra”, „ez a magyar nemzet kincse, amit meg kell őrizni”, „ez egy jellegzetessége Kárpátaljának”, „hiányozna”, „hogyan beszélnek?” stb.

Nem sajnálnám, mert: „a tiszta magyar a legszebb”, „akkor mindenki szép magyar beszéddel szólna mindenhol és minden helyzetben”, „akkor nem kritizálnák az embereket a nyelvjárásuk miatt”, „így kicsit szebben tudnák beszélni, nem szégyenkeznek beszédem miatt, és senki nem figyelne beszédem hibáira”, „műveltebbé válhatnának az emberek”, „nem hiányozna”, „valamikor nevetésgesen beszélnek” stb.

Legkevésbé a városi iskolákban (31%) és a líceumban sajnálnák a tájnyelvek kiveszését, leginkább a tanítóképzőben (64%) és a falusi iskolákban (59%) (khi-négyzet = 16,608, df = 6, p < 0,05). A pozitív és a negatív osztályzatú fiatalok válaszai között nincs statisztikailag összefüggés, mindkét csoport nagy arányban (P-53%, N-50%) vallotta azt, hogy sajnálnák, ha kivesznének a nyelvjárások. A számadatokból kiderül, hogy a vizsgált csoport nem viszonyul negatívan a nyelvjárásokhoz, inkább elnéző, távolságtartó attitűdre utalnak az arányok. A tanulók nagy része nem helyteleníti egyértelműen, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárásban beszél, sok beszédhelyzetben egyáltalán nem zavarja őket ennek használata, 51%-uk sajnálná, ha kiveszne ez a változata a nyelvnek. Ennek ellenére saját lakóhelyükhöz, saját beszédükhöz nem kötik a tájnyelveket.

4. Az eredményekből kiderül, hogy a válaszok összefüggést mutatnak a lakóhely és az iskola típusával, a magyar nyelvből kapott érdemjeggyel. A falusi tanulók pozitívabban viszonyulnak a nyelvjárásokhoz, mint a városiak. S a pozitív érdemjeggyűek negatívabban, mint a kevésbé jó tanulók. Negatív, távolságtartó attitűdre következtethetünk a líceum és a városi iskola tanulóinak válaszaiból:

bár legtöbbjük falusi, azt vallják, nem beszélnek nyelvjárásban, nagy arányban helytelenítik, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárásban beszél, a legtöbb beszédhelyzetben zavarja őket a nyelvjárási beszéd, s nem sajnálnák, ha kiveszne ez a változat. A falusi iskolákban kapott eredményeket valószínűleg az is befolyásolta, hogy ellentétben azokkal a társaikkal, akik városi vagy felvételiztető iskolában tanulnak tovább, nem kerültek távol otthonuktól, így természetes és elfogadott számukra ez a nyelvváltozat. Örvedetes, hogy a leendő tanítók körében egyfajta — KISS JENŐ szavaival — kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd tapasztalható: pozitívan viszonyulnak a nyelvjárásokhoz, de nem tartják minden beszédhelyzetben megfelelőnek (1998).

A vizsgálatban részt vett tanulók körében nincs nagy presztízse a nyelvjárásoknak, de nem is stigmatizáltak. A városi tanulók és az idegen környezetbe kerülő falusiak esetében viszont fennáll annak a veszélye, amiről KISS JENŐ ír egyik tanulmányában a városi fiatalok kapcsán: „könnyen kerülhetnek a nyelvjárásokkal és a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos tévhitke kelepccéjébe, és tanári segítség, tudniillik felvilágosítás nélkül esetleg rögzül sokukban az a lenéző attitűd, amelynek társadalmi hatása egyáltalán nem kívánatos” (2004: 240). Kisebbségi helyzetben pedig ez a nyelvvéstést segítheti elő.

E néhány kérdés alapján is látható, hogy milyen összetett problémával állunk szemben, amelynek megoldása újabb vizsgálatokat kíván.

LAKATOS KATALIN

Irodalom

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN (2004): Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. *Magyar Nyelv 100*: 195–203.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN–OROSZ ILDIKÓ (2001): *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász.
- IMRE SAMU (1963): Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr 87*: 279–83.
- KISS JENŐ (1998): A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Szerk. ZOLTÁN ANDRÁS. Bp. 315–7.
- KISS JENŐ (2004): Nyelvjárásművelés. In: *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. Szerk. BALÁZS GÉZA. Bp. 229–44.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN (2005a): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász.
- G. VARGA GYÖRGYI (1990): Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: *Élőnyelvi tanulmányok*. Szerk. BALOGH LAJOS–KONTRA MIKLÓS. *Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 3*. Bp. 178–82.